నా ట్య వే ద ము

భారతప్రభుత్వ సంగీత నాటక
అకాడమి సంభావితము

మా శర్మ రచనలు

- నవ రసగంగాధరము
- ఆంధ్రప్రతాపరుద్రీయము
- ధ్వనిసారము
- కావ్యప్రకాశము
- రసగంగాధరమణి
- అలంకారసూత్రము
- నాట్యవేదము
- వక్రోక్తిజీవితము
- భావప్రకాశనము

శ్రీ భరతముని నాట్యశాస్త్రము

నాట్యవేదము

అభినవభారతీ వివృతి

అభినవభాష్యము

తర్కవాచార్య మహోపాధ్యాయ లాక్షణికశిరోమణి సాహిత్యాచార్య

శాస్త్రవిశారద సాహిత్యవిద్యాభాషాప్రవీణ

జమ్ములమడక మాధవరామ శర్మ

ఏ. సి. కాలేజి : గుంటూరు

ఆంధ్రప్రదేశసాహిత్యఅకాడమి

ఆంధ్ర : అకడమికు కౌన్సిలు : సభ్యుడు

స్వాయత్తాధికారము

శాలి : ౧౮౭౯

"సంకోచ్య కించిదిహ కించిదథ ప్రసార్య
ప్రక్షిప్య కించిదివ కించిదథాప్యపాస్య
విద్వాన్ జనో భవతు సంప్రతి శాస్త్రకృచ్ఛ
సమ్యక్ప్రచారణవిధిః స హి జన్మ తస్య"

"నాదాతుం న చ దాతుమేష సులభః కిం కృత్యమేతావతే
త్యేవం తర్కయతా జనేన శకలీకృత్యాథ యద్గృహ్యసే
మాణిక్యాచల! చంద్రకీర్తిరచలా సా తే జగద్వ్యాపినీ
లోకస్యైవ మితోపయోగరసికస్యైషా పునః ఖండనా"

వెల్కం ప్రెస్ (ప్రైవేటు) లిమిటెడ్
గుంటూరు

నాట్యోపహారః

ప్రజ్ఞావైభవధర్మతత్త్వగహనం నాట్యం కలాలాలితం
సంవాదేన నవార్థసారమహితం రస్యం సచేతోజనైః
స్పందశ్రీకథయా సుధార్పితపదం మాధుర్యధుర్యం మహః
స్వాంతర్గాఢపరామృతం రసయతాం బ్రహ్మామృతం శ్రీఫలం

కలావిజ్ఞాన సర్వస్వం సంవిదుల్లాస సుందరం
మహార్థప్రత్యయోపేతం నాట్యవేదముపాస్మహే

నాట్యాచార్య శ్రీబందాకనకలింగేశ్వరాయ

యత్సత్త్వతత్త్వసౌందర్యం రంగోత్తేజప్రకాశనం
యదాంగిక కలా న్యాసో లోకాభినయదర్శనం
యద్వాచికవిధాశోభా స్వాంధ్రతాముద్రయాన్వితా
యదాహార్యవిధిజ్ఞానం నాట్యధర్మీయతి స్ఫుటం
సోఽయం వంజారు బందా శ్రీ వంశ ముక్తాఫలం ప్రధీః
లోకనాట్యకథావేదీ హేమ ప్రత్యుప్త భూషణం
పర్యుత్సుకమనా మిత్రం నాట్యవేదస్య వేదనే
నాట్యవేదోఽయమాత్మశ్రీ వినేయ వినయాకృతిః
యదీయం నాట్యసౌభాగ్యమాంధ్రాణామాత్మగౌరవం
తదీయ హార్దభావ శ్రీ సంవిల్లాలిత్య భావితః
సోహం కావ్యకలాభిజ్ఞ సచేతో మోదదాయినం
నాట్యవేద ముపారూఢనాట్యాచార్య శ్రియోజ్జ్వలం
బందా కనకలింగాఖ్య శ్రీశ్వరాయ స్వసంవిదే
భావోపహార సంపత్తి స్వాత్మశ్రీకం నివేదయే.

నాట్యవేదము

అనంతరభాగవిషయము

జ్యేష్ఠాభినయము - హావభావస్వరూపము - శోభావిలాసాదులు - నాట్యాయితము - ఆలాపాదికము - సామాన్యాభినయము - ఆత్మస్థపరస్థనిర్దేశము - స్త్రీలశీలములు - బాహ్యాభ్యంతర కామచర్య - దూతీకృత్యము - రాజోపచారము - కామినీకామతంత్రము - ఉపచారవిధి - స్త్రీపురుషప్రకృతి - పరివారప్రకృతి - అభినయసంపత్తి - చిత్రాభినయము - లోకప్రశంస - పరభావప్రవేశము - శిష్యాచార్యవిశేషములు - ప్రయోగసిద్ధి - ప్రాశ్నికాదులు - సమృద్ధి

అభినయనిర్వచనము - ఆంగికభేదములు - శిరోభినయము - రసదృష్టి - పుటకర్మ - వినియోగము - నృత్తహస్తములు - సంయుతాసంయుతవిధానములు - ఉరఃకర్మాదులు - చారీవిధానములు - భూమ్యాకాశవిశేషములు - మండలవికల్పనము - పాత్రలగతివిధి - స్త్రీగతులు - ఆసనవిధి - కక్ష్యావిభాగము - ద్వీపాంతరవాసికక్ష్యారీతి - ఆంగికప్రాధాన్యము - దృష్టిప్రతిష్ఠ - ప్రవృత్తిలక్షణము - లోకధర్మినాట్యధర్మి

వాగభినయము - సంస్కృతపాఠ్యము - అక్షరవిభాగము - ఛందఃప్రాధాన్యము - వృత్తగతి - ఆర్యాప్రస్తరము - లక్షణాలంకారములు - దోషగుణములు - భాషాలక్షణము - కాకుప్రక్రియ - పాఠ్యధర్మములు - ఆతోద్యవిధి - జాతిస్వరవిధానము - వంశవిశేషములు - తాలవ్యంజనము - ధ్రువావిధానము - వికల్పప్రకారములు - ధ్రువాప్రపంచము - వాద్యప్రక్రియ - ప్రకృతిపరిశీలనము - భూమికాపాత్రవికల్పము - నాట్యావతారము - నాట్యసంచారము - నాట్యవేదమహత్వము

సచేతోహృదయ సంవాదము

౧ శ్రీ వేలూరి శివరామశాస్త్రి

నాట్యవేదరచనాకాలము - భరతుడు వ్యాఖ్యాతలు - అభినవ గుప్తపాదులు - గ్రంధములు - మాహేశ్వరుడు - అభినవుని అభినవత్వము నాట్యశాస్త్రము - భరతనాట్య శాస్త్రసంగ్రహము -

నాట్య వేద రచనా కాలము: లక్షణము పుట్టుటకు మున్న లక్ష్యము ఉండవలయు ననుట నాట్యవేదమువంటి సమగ్రమగు లక్షణగ్రంథము ఉదయించుటకుమున్నె నాటకసమృద్ధి ఉండితీరవలయును.

నాట్యశాస్త్రమున అచటవచట యాస్కుని నిరుక్తము పోలిక లున్నవి. మఱియు నిది ఐంద్రవ్యాకరణపు పొలిమేరలలో సొన సొన పొడచూపును.

రామాయణము భారతము ఈ రెండును నటులను నాటకములను గూడ నెరుగును. పడమటి విమర్శకు లివి యెరుగవని వ్రాసిరి కాని బాలయుద్ధ - కాండలను శాంతిపర్వమును చూచునది. వాత్స్యాయనుడు ప్రేక్షణీయకమును కుశీలవులను జెప్పుటయ కాక వారికిని ప్రేక్షకులకును గల సౌహార్దమును తెలిపెను.

అశ్వఘోషుడు సారిపుత్తమున భరతు ననుగమించిన జాడ కలదు. కాళిదాసు భరతుని మునిగా పేర్కొని అతని కింద్రునితో సంబంధమును విక్రమోర్వశీయమున వర్ణించెను. మఱియు నితని యుభయత్రయియు నాట్యవేదమును మన్నించును.

మఱి పాణిని నాట్యసంబంధమున వేదముతో తాకుగల శిలాలిని మఱియు కృశాశ్వునే చెప్పి గాని భరతుని చెప్పలేదు. భారతుల జెప్పలేదు. భారతీయుల నైన (భరతార్థమున) చెప్పలేదు.

భాసుడు పాణిని వరరుచి మొదలగు వారికి ముందు ఒక్క నాటకమేని మనకు కనబడదు. మనకు కాన వచ్చున వన్నియు భాసున కిటీవలివి. కావున సరియగు సాధన సామగ్రి దొరకనంత వఱకును నాట్యవేదరచనాకాలమును భాసునకును కాళిదాసునకును నడుమ నున్న కాలమునుగా చెప్పవలసి యున్నది. కాని యీ హేతువాదముచే హృదయమును నమ్మింపగలుగు టెటులు? భాసునకును కాళిదాసునకును నడుమ పట్టుమని పదుగురు కవులేని ఇపుడు మనకు కనబడరు. కనబడిన నాటకములీ మహాశాస్త్రలక్షణములకు వటధానిక యేని కాగలుగునా? కానఎవరు ఏ హేతువాద మవలంబించి నాట్యరచనాకాలమును క్రీ. వె. ఐదవ శతి కంటించిరో వారు మరల ఆ హేతువాదమునె యవలంబించి అంతకు కడువెనుకనె ఎన్నొ నాటకములు ఉండెననియు ఏ కారణముననో కాలగ్రస్తము లాయెననియు దాన నీ శాస్త్రము ప్రాచీనతరమనియు నిర్ణయించుట లెస్స. దొరికిన వ్రాతప్రతులు ౪౦ టిలో ఏ రెండును పోలమియు, కొన్నిట వందలాదిశ్లోకములు పెచ్చుగను [illegible] లొచ్చుగను నుండుటయు

దీనికి దోహదము. ఇది కాక ఈ శాస్త్రమునందే కల "కారిక అనువంశ్య సూత్రాను బద్ధ" మొదలగు పలుపదములు పూర్వాచార్యాది ప్రసక్తములు. వానికి నవరసనిర్ణేతగా జెప్పబడెను. మరియు భరతశిష్యులలో కోహలుడు కాక మరొక ప్రాచీన కోహలుడు వినబడుచున్నాడు. వీని నన్నిటిబట్టి దృష్టి సారించితి మేని అది హరిజమునకు దాకి వెనుకకు మరలదా?

భరతుడు : క్రీ. త. ఎనిమిదవశతాబ్ది కీవల నున్న పలువురాలంకారికులు-వీరిలో ముఖ్యముగా శారదాతనయుడు మొదలుగా ఇటీవలివారు ఇరువురు భరతులను పేరుకొనినారు. ఒక డాది లేక వృద్ధభరతుడు. ఆది భరతుడు ౧౨ వేల గ్రంథము నాట్య వేదమునకు కర్త. మరి ఉపపదము లేని భరతుడు దానికే సంగ్రహము ౬ వేల గ్రంథము ౩౬ అధ్యాయములును గల నాట్యశాస్త్రమునకును కర్త. శ్రీమదభినవగుప్త పాదాచార్యులవారు దీనిని షట్సహస్రి అనియు షట్‌త్రింశి అనియు నాట్యవేద మనియు వ్యవహరించిరి. ఇతడు భరతుని మునిగా జెప్పెను. ఇటీవల వారును భరతుని మునిగను సూత్రకారుని గను వాడిరి.

ఈ గ్రంథము వలన గాని యితరుల వలన గాని భరతుని గురించి యేమియు తెలియరాదు. భ భరతములో ర రాగములో త తాళములో నితడు లయము చెందుటతో చెల్లు. నాట్యశాస్త్రమున భరతశిష్యుల చేయిగూడ కలదని కింవదంతి కల దనియు అది నాలుక బుజమున వేసికొని తిరుగు పండితంమన్యుల మాటయనియు అభినవు డనెను. ఇది యెటులున్నను ప్రకృతముపలబ్ధమైన ౩౬ అధ్యాయములును క్రీ. త. ఎనిమిదవ శతాబ్ది మొదలుకొని నేటివఱకును చెరగక ఉన్నటుల భామహుడు మొదలుగా శాకుంతలవ్యాఖ్యాత రాఘవభట్టు వరకు గల ఉదాహర్తలవల్ల తెల్లము.

ప్రథమాధ్యాయము భరతుని బ్రహ్మలోకమున కెత్తుకొని పోవుట చేతనో, మిగిలిన నాలు గధ్యాయములును అంతగా శాస్త్రీయములు కాకపోవుట చేతనో ప్రక్షిప్తములని మ. మ. శ్రీ కాణే గారు. ఏ హేతువులచే వీరిటులనిరో ఆ హేతువుల నేతనే మరికొన్ని అధ్యాయములను ప్రక్షిప్తములని అనవలసి యుండును. ప్రక్షిప్తములు లేవని నే ననను గాని "హేతు వేకదేశమందే వ్యాపించు"నని అనుగమ మొనరించుట న్యాయమునకు తలపోటు. మరియు నాట్యశాస్త్రము నందె నటార్థమున భరతశబ్ద ముపయుక్తము. చూ. ౧౩-౬౬ యాజ్ఞ్యవల్క్య స్మృతిగత మగు;

యథా హి భరతో వర్ణైర్వర్ణయత్యాత్మన స్తనుమ్
నానారూపాణి కుర్వాణ స్తథాత్మా కర్మజా స్తమాః (తృ. ౧౬౨)

ఈ శ్లోకమున వాడబడిన భరతపదము నటార్థకము. ఈ స్మృతి నాట్యశాస్త్రము కంటె ప్రాచీనతరము. బహురూపమిశ్రుడు రాఘవభట్టు మొదలగు ఇటీవలివారు వృద్ధభరత భరత సూత్రకృన్మాలభరతాదిపదములను భిన్నభిన్న భరతులందు వాడిరి. శాన భరతుని వీరినుండి విడబరచి చూప దుశ్శక మని మ. మ. శ్రీ కాణేగారు. ఇది

నిక్కమే. మరియు సదాశివ భరతము, బ్రహ్మభరతము వీని ప్రాతప్రతుల తాటి యాకులు కొన్ని దొరికినవున్నవి. ప్రకృతనాట్యశాస్త్రము ద్వాదశసహస్రికి సంగ్రహ మని కొందఱయూహ:

ఇది యిటుండగా శ్రీ కాణేగారి వలెనే మొదటి ఐదధ్యాయములు "నంది భరత"మనికొందరూహించిరి. ఇంకను ఇట్టియూహలు ప్రాచీనవులవె కలవు. పై ఊహకు విరుద్ధముగ "రూపకనిరూపణీయమ్ భరతః, రసాధికారికం నందికేశ్వరః" భరతుడు నాటకములను, రసమును నందికేశ్వరుడును నిరూపించెనని రాజశేఖరుడు. ఇట్టి యూహ లన్నియు భరతుడు అతిప్రాచీనమని ఘోషింపవా ?

వ్యాఖ్యాతలు : వ్యాఖ్యానము లేనిచో నాట్యశాస్త్రముండియు మనకు ప్రయోజనములేదు. ఈ నాట్యశాస్త్ర మొక ప్రపంచము. ఈ గ్రంథము కాశ్మీరములందే పుట్టి అచటనే పూడిపోయి మరల నెటులెటులో క్రీ. శ. ఏడవశతిలో కవిత్వమును సాహిత్యమును కలకలలాడినపు డనేకవ్యాఖ్యలతో విస్తరించి ఆసేతుశీతాచలము వ్యాపించినటులు కనపడు చున్నది. దీనిమీద వ్యాఖ్యాతల యెడ —

వ్యాఖ్యాతరో భారతీయే లోల్లటో భట్టశంకుకః
భట్టాభినవగుప్తశ్చ శ్రీమత్కీర్తిధరోఽపరః

అను ఈ శ్లోకము కనబడుచున్నది. వీరే కాక దత్తిలాచార్యులు, రాహులుడు భట్టయంత్రుడు, నాన్యదేవుడు ౧౨ శతికి చెందినవాడును వార్తికకారుడును అగు హర్షుడు (కనోజాధిపతి) అనుమానముగా కోహలుడు, భట్టనాయకు డాదిగా పలువురు కనపడుచున్నారు. వీరిలో కొందరు నిండుగను, కొందరు పాతిక, పఱకగను, వ్యాఖ్య లొనరించియుందురని కొందరి అభిప్రాయము. వీరందరిలో శ్రీమదభినవగుప్తపాదాచార్యులవారి వ్యాఖ్య "అ భి న వ భా ర తి" నేటికిని అభినవము. ఇదియు సంపూర్ణము కాదు. కాని ఇపుడు ఉపలబ్ధమయినది సుబహుళము. ఇది మహాభాష్యమునకు దీటు.

ఈ వ్యాఖ్యాత లందరు నించుమించు ౮-౧౧ శతాబ్దుల నడిమివారు. దశరూపకము కావ్యానుశాసనము, సాహిత్యదర్పణము, నాట్యశాస్త్రము నందలి కొన్నిఘట్టములకు వ్యాఖ్యానప్రాయములు. నాట్యశాస్త్రము నందలి రససూత్రమె ధ్వనిప్రస్థానమునకు మార్గదర్శి. ఆనందవర్ధనుని వెలుగునె భట్టతోతు డభినవున కిచ్చెను. అతడు సహృదయలోకమునకు "లోచన" మిచ్చెను.

అ భి న వ గు ప్త పా దు లు:- వేయినోళ్ళతో చెప్పదగిన నితని నొకనోటనే చెప్పవలసి వచ్చెను. అత్రిగుప్తుడు మూలపురుషుడుగా గల ఇతని తండ్రి నరసింహగుప్తుడు. తల్లి విమలకల. తమ్ముడు మనోరథగుప్తుడు. బృహద్విమర్శిని మొదలగు నితని గ్రంథములబట్టి ఇతడు క్రీ.శ. ౯౫౦-౧౦౧౫ సంవత్సరముల నడుమ నుండెనని నిర్ణయింప వచ్చును.

మేడమీద ఒక పాఠశాలలో నితని చదువు. ఇతడు సహపాఠుల నోరుకట్టెడి వాడట. కాన ఒజ్జలితనికి "బాలవలభీభుజంగః" "ముంజూరు లేతపాము" చిన్న చూరుతాచు అని బిరుదు నిచ్చిరట; ఈ విషయమునే మమ్మటుడు "అభినవగోపానసీ గుప్తపాదః" అని చమత్కరించినటులు వామనుడు కావ్యప్రకాశటీకలో వ్రాసెను. అభినవుడు మాత్రము తన తంత్రాలోకమున "అభినవస్య కృతిస్సేయం యస్యోదితా గురుభిరాఖ్యా" ఇది నా కొజ్జలు పెట్టిన పేరు అని చెప్పుకొనెను. —"పిత్రా చ శబ్దగహనే కృతసంప్రవేశః" అని ఇతడందే చెప్పుకొనుటచే వ్యాకరణపాండిత్యమును జూచి "అభినవపతంజలి" అనునర్థమున ఈ నామకరణము జరిగియుండునని కొందరనిరి. ఈ బిరుద మితని అసలు పేరును మ్రింగి వైచెను.

బాల్యముననే అభినవగుప్తునకు మాతృవియోగ మొదవెను. "మాతా వ్యయూయుజదముం కిల బాల్య ఏవ" ఆదుఃఖానలము నితడు అమితమగు విద్యాతృష్ణచే మ్రింగ యత్నించెను. దాన గురువు లితనికి పెక్కురు - వ్యాకరణమున తండ్రి నరసింహగుప్త-ద్వైతాద్వైతమున వామనాథుడు-ధ్వనియందు-ఇందురాజు- నాట్యమున భట్టతోతుడు- బ్రహ్మవిద్యలో భూతిరాజు- ద్వైతశైవమున భూతిరాజతనయుడు. క్రమ త్రికమార్గముల లక్ష్మణగుప్త. ఇతడు మరి పదమువ్వుర బేర్కొనెను గాని వారేచదువులం దొజ్జలో చెప్పలేదు. మరియు ఆశ్చర్య మేమనగా ఇతడు జైనబౌద్ధముల గూడ నొజ్జలొద్ద జదివి—

అహమప్యతఏవాధశ్శాస్త్రదృష్టికుతూహలాత్
నాస్తికార్హతబౌద్ధాదీనుపాధ్యాయాన సేవిషమ్.

అని తన కళాతృష్ణను వెల్లడించెను.

గ్రంధములు:- అభినవుడు తంత్రమునం దారు గ్రంధములను అలంకారమున రెండింటిని (కావ్యకౌతుకవ్యాఖ్య దొరకలేదు) వేదాంతములం దెనిమిదింటిని చిన చిన్న స్తోత్రాదుల నెనిమిదింటిని, ఉరమరిక యిరువది నాలుగు రచించెను. అందరకు లోచనము అభినవభారతియె తెలియునుగాని, మిగిలిన వాని సంగతి తెలియదు. అభినవుని యీ యలంకారగ్రంధములే కాక తంత్రాలోకము, బృహద్విమర్శిని, లేక ప్రత్యభిజ్ఞావిమర్శిని, మాలినీవిజయవార్తికము, మొదలగు గొప్ప గ్రంధములు తప్పక చదువవదగినవి. ఇతని ప్రతిపాదనవైచిత్రి చూచినచో మమ్మటు డనినటులుకాక "అభినవ పతంజలి" అనునర్థమునందే గురువు లితనికి అభినవగుప్తపాద బిరుద మిడియుందురని అనుకొనకమానము.

మహేశ్వరుడు:- ఇతడిన్ని శాస్త్రములం దాచార్యుడగుటయ కాదు. మరి యొక విశేష మున్నది. మాతృవిషాద మితని వెన్నాడుచునే యుండెను. దాన మిగుల విరక్తి చెందెను. తల్లిబెంగ తన మెడకపలుపని తెలుసుకొనెను. "మాతా పరం బంధురితి ప్రవాదః స్నేహోఽతిగాఢీకురుతే హి పాశాన్" ఇంటిని చుట్టములను పెండ్లిని

విడనాడెను. —"దారాసుతప్రభృతిబంధుకథామనాస్థః" క్రమమార్గమున త్రికమున సాధన చేసి తృప్తిపనక తుదకు శంభునాథునికడ కులమార్గమున పరమశివు నెరిగికొనెను. పోనుపోను మహామహిమమండితు డాయెను. తుట్టతుదకు పన్నెండువందల మంది భక్తులతో భైరవగుహసొచ్చి మరల రాలేదు. ఈగుహ శ్రీనగరము గుల్మార్గ్ ల నడుమ మాగమ్ అనుపల్లెకు గవ్యూతిదూరమున నున్నదని కాశ్మీరములో కథాకోవిదులగు గ్రామవృద్ధులు చెప్పుదురు. కాశ్మీరముల జూడబోయిన వారీ గుహ చూడక మానరు.

అ భి న వు ని అ భి న వ త్వ ము:- బిడ్డలు లేమి శ్రీవిమలానరసింహగుప్తులు శ్రీరవు నారాధింపగా నభినవుడు కలిగెనట! "క్రొత్తయ్య" యని మనము పేరు పెట్టుకొనుచో ఏ యర్థ మెందవునో ఆ యర్థమే యీ అభినవనామధేయమునకును ముమ్మొదట నొదవి యుండ నోపును గాని యితడన్ని విధముల నభినవుడుగా కానిపించును. కాశ్మీరములందు ౭ శతాబ్ది మొ॥ ౧౧ శ. వరకు వివిధశాస్త్రములం దవిచ్ఛిన్నముగా మహాతరంగములు నిట్టపాడిచెను. అభినవునిసమయమున బహుశాస్త్రములందాచార్యులు కలరు. —"తస్య మే సర్వశిష్యస్య నోపదేశదరిద్రతా—" అందరకు శిష్యుడ నయిన నాకు ఉపదేశమున లేవడి లేదు.' అని యితడు తన సకలశాస్త్రాభిజ్ఞత చెప్పుకొనును.

ఖండనలో పలువురాచార్యులు ప్రతిపక్షుల తూలనాడుదురు. పరాత్రీశికావివరణము నందితడు —"పదవాక్యసంస్కారము లేనివారితోడి గోష్ఠి లజ్జాకరము"ని ప్రతిపక్షి నెత్తిపాడిచినను పదపటి అభినవభారతీరచనలో "సత్పురుషుల మతముల దూషింపను గాని శోధింతును" అని యనెను. అభినవునకు గురువు దైవము. ఏ గురు వేయే విశేషముల జెప్పెనో ఆ యా విశేషముల ఆ యా గురువుల పేరుచెప్పి వ్రాయసము సాగించును. ఇది మూఢభక్తి కాదు. భట్టతోతుడును సోమానందనాథుడును ఇతనికి నెత్తిమీదివారు. ఇటులైనను తనకు సమ్మతిలేనిచో చెప్పకవిడువడు. —"సరియగు పాఠమును ఎత్తి విరోధములనుడిపి లక్ష్యము ననుసరించి ముళ్లను విడదీసి పునరుక్తుల నేకవాక్యత చూపి తేటతెల్లముగా వ్యాఖ్య వ్రాయుదు" నని చెప్పి అభినవుడటులే చేసెను.

ఇతని అభినవత కొక చిన్న ఉదాహరణము —విశ్వకర్మ "నాట్యమండపము నిర్మించితి" నని మనవిచేయగా బ్రహ్మదేవతలతో తటాన అటకు జని కని "దేవతలారా! మీలో చంద్రు డీ మండపమును లోకపాలుర దిక్కులను మారుతులు విదిక్కులను మిత్రుడు నేపథ్యగృహమును వహ్ని వేదికను ఉపకరణములతోడి చర్మవాద్యముల సరంజామాను దివౌకసులు కాపాడుదురు గాక." అని నాట్యశాస్త్రమునందున్న కథకు =౧నాట్యగృహాధికారికి (General manager) సౌమ్యత వలయునని (నాట్యశాలాపతియగు. దివాకరుడను బ్రాహ్మణుని కడ నాట్య వేదమును చదువుకొంటి

వని భావప్రకాశకర్త శారదాతనయుడు) ౨. నాట్యశాలలో తగినంతగాలి ఉండవలె యునని, 3. నగనుక్షత్ర మెరయునంత వెలుగుతో నేపథ్యగృహ మొప్పవలె ననియు, ౪. రంగవేదికాధ్యక్షుడు (Stage manager) కరకుగా నుండున దనియు, ౫. శబ్దము మంద్రముగను గంభీరముగను ఉండుటకు మేఘముల ఉనికి ఉండవలయునని అభినవుడర్థము చెప్పెను. విక్రమోర్వశీయమున కాళిదాసు, కుట్టనీమతమున దామోదర గుప్తమొ. కవులద్భుతత్వఖ్యాపనకు బ్రహ్మభరతకథను యథాశ్రుతముగా గ్రహించి నను, తానును సంప్రదాయమును రక్షించుకొనినను, అభినవుడు భరతుని నూరుగురు పుత్రులకును, అచ్చరలుమొ. వారికి నాట్యానుగుణమును హృదయంగమము నగు నర్థము చెప్పును. కొన్నికొన్ని విషయములు నవ్యులకును అతినవ్యముగ కనబడగల వగుటచే సర్వథా ఇత డభినవుడు.

మనువు నాట్యమును నిషేధించినను అభినవుడు యాజ్ఞవల్క్యుని స్వీకరించి నటులు స్వోచితధర్మమును వీడ నక్కర లేదనియు, వారి కృత్యాకృత్యములతో మన కేమి పని యనియు, పైగా నిది వారికి మోక్షప్రద మనియు ఉదారత వెల్లడించును. (నటులపతనము గురించి భరతుడు ౩౬ అధ్యాయమున చెప్పెను)

ప్రత్యభిజ్ఞాబీజమును తమ కెంతయో కాలము ముందే అభిజ్ఞానశాకుంతలమున నాటెనని కాబోలు నభినవునకు కాళిదాసుపై ఇబ్బడి మోజు. కావుననే అభినవభారతిలో —రమ్యాణి వీక్ష్య"— ఇత్యాదికము వివరించును.

నాట్యశాస్త్రము:- దీనియందు నృత్తము నృత్యము నాట్యము అనగా కావ్యములు నాటకములు గానము, మొదలగు వానికి సంబంధించిన అశేషవిశేషములు కలవు. విషయము లివియకదా యని అనుకొందము. ఇందలి విషయసూచిక చదివినచో కనులు పెద్దవగును. భగవంతుని ఉదరము ప్రవేశించిన మార్కండేయుడే ఈ గ్రంథమున ప్రవేశించిన చదువరి. ఇటీవల పరిశ్కృతములుగా రచితములగు నలంకారగ్రంథము లన్నియు దీని విభూతియే. వేయేల? ఇట్టి గ్రంథమే భాష యందును ఏ ఖండము నందును లేదు.

దీని యారంభము చూడ పురాణ మనిపించును. ఈ మొదటి కట్టుకత యందంతట రసభావనాటసామాజికాదుల తత్త్వము గుప్తము చేయబడినది. మరియు నేదము బ్రహ్మముఖోద్భూతము. నాట్యమునకు వేదత్వకల్పనములో బ్రహ్మకర్తృతయు గుప్తమై యున్నది. దీని గూడ భరతుడే రచించి యుండ వచ్చుననియు, వృద్ధాచారాదుల ననుసరించి వృద్ధభరతున కీ భరతుడు బ్రహ్మలోకాది సంబంధము కల్పించె ననియు, నేలయూహింపరాదు? ఈ కథమాత్రము పిచ్చికథ కాదే! కాని యీ యూహ అభినవాది విరుద్ధము. ఇచట వరరుచి "ఉభయాభిసారిక" యందలి నిటవేశ్యాసంవాదములోని కుసుమపురమునగల ఇంద్రుని కోవెలను, అందు పురందర విజయమను నాటకపు పోటీని భావకులకు గుర్తొనరింతును. ఇది ఇటుండుగాక!

మనము ఈ నాట్యశాస్త్రమున ముందుముందులకు సాగుదుమేని ఒకానొక శాస్త్ర సముద్రతీరమున నిలంతుము. దాని మథింతుమేని నిస్సంశయముగా ఒకానొక వేదామృతము దొరకగలదు. వేదము చెప్పునది, తన్ను అన్నిటను, అన్నిటను తన్నును కనుగొను బ్రహ్మానందము లేక భూమ. నాట్యవేదము చెప్పునది స్వసంవిదానందము లేక ఆత్మానందము. మరియు శాంతరసపక్షమున తాత్కాలికమే యగు బ్రహ్మానందము. ఈ రెంటికిని గల పోలికలు నారయునది.

రసశాస్త్రము భరతోపజ్ఞముకాదు. భరతునకు మున్ను రసము నిరూపితము కాకపోదు. మరి దానియెడ మతభేదములు నెన్నియో దొరకక పోవు; కాని మనకే తెలిసిన మేరలో భరతుడు రసప్రవక్త. ఇతడు రససూత్రముచెప్పి చక్కగా ఇటులు దృష్టాంతాదికముల వివరించెను. —

పలు సంబారువులతో సంస్కరించిన అన్నము, చక్కెర, పొంగలి, పులియోర మొదలగు వానిని నములుచు చవులూరగొనుచు హర్షాదుల ననుభవించు నటులు, సుమనస్కులగు ప్రేక్షకులు నానాభావములను, అభినయములను కనుచు, వినుచు, (దాన మెలకువ గొన్న) రత్యాదుల చవిగొనుచు హర్షాదుల ననుభవింతురు.

ఇచట నములుట దేహవ్యాపార మనియు చవులు గొనుట మనోవ్యాపార మనియు అభినవుడు నివేచించెను. (స్థాయిభావములు అనురసముల చవిగొందురు)

మరియు మరియొక దృష్టికోణము నుండి చూచి భరతుడు ప్రవచించిన రసస్వరూపమును అభినవుడు —"నటుడు నాటక మర్థము చేసుకొని నటించును. అతని వ్యాపారమునకు సాధారణీభూతమగు కవిసంవేదనము మూలము. కవిసంవిత్తే రసమని పరమార్థము. సామాజికుడు కవిసంవిద్వశుడై రసమును చవిగొనును" అనిచెప్పెను. (చూ. ౬,౩౮) ఈ రసవిషయ మంతయు శ్రీ మాధవ రామ శర్మగారు ౧౫౫-౧౯౭ పుటలలో వివరణ మొనరించిరి గాన నట నారయునది.

సాహిత్యశాస్త్రమున కంతకును రససూత్రమె హృదయము. ఈ సూత్రమును లోల్లట, శంకుక, భట్టనాయకులు మూడురీతులుగా వ్యాకరించిరి. అభినవుడు మొదలుగా పలువురు వీరిని ఖండించిరి. నీని నన్నిటిని చక్కగా అవగతము చేసికొనుట మనసుకు పదను.

✓భరతు డెనిమిది రసములనే చెప్పెను. ౬-౧౬ చూ. అతనికు ముందున్న కవులాధికారికముగా శాంతరసమును-గాని వత్సలాదులనుగాని నాటకములందు నిరూపింపకుండరయే దీనికి కారణము కావచ్చును. సౌందరనందము, నాగానందము మొదలగు కావ్యములు భరతున కిటీవలవి. మరియు భరతుడు ఎనిమిది రసములకును జాతివృత్త్యాదులజెప్పి శాంతమునకు చెప్పలేదు. ఈ కారణములచే భరతు డెనిమిది రసములనే చెప్పెనని—ఒప్పెనని కాదు. పలువుర నిశ్చయము. భరతు డష్టరసములనే చెప్పెననుచో భారతము నెరుగడని చెప్పవలెను. ఆనందుడు మొదలుగా ఈ పలివా

రందఱును భారతమున శాంత రస మొప్పిరి. కాని వీనికి విరుద్ధముగా కాళిదాసు వర రుచి అష్టరసములనే పేర్కొనిరి. కాగా భరతుడు నాట్యమున మాత్రమే ఒప్పలేదా? కాని భరతుడు శాంతము చెప్పకపోవుటయె ఎలుగెత్తి చెప్పుట అని అభినవు డనును. ఇది యిటుండగా నిర్ణయ సాగరముద్రిత మగు నాట్యశాస్త్రమున పాఠ్యగుణగణనమున వర్ణరసముల విషయమున "తత్రహాస్య శృంగారయోః స్వరితోదాత్తైః వీరరౌద్రాద్భు తేషూదాత్తకంపితైః, కరుణవాత్సల్యభయానకేష్వనుదాత్తస్వరితకంపితైర్వర్ణైః పాఠ్య ముపపాదయతి" ఈ వాక్యమున వాత్సల్యము చెప్పబడినది. వత్సలరసమును భరత సమ్మతమని విశ్వనాథుడు 'సా. ద' "మునీంద్ర సమ్మతముతో వత్సలరసః" అని వ్రాసెను. ఇచట మునీంద్రపదము భరతార్థకము. అది యటుండె.

అభినవుడు శాంతరసమునకు భరతముద్ర యిచ్చి స్నేహకార్పణ్యశ్రద్ధాభక్తులను ఖండించి పదవరసమును వెలివేసెను. కాని నేటివరకు రసములు పెరుగుచునే యున్నవి. అభినవుడు శ్రద్ధారసమును భక్తిరసమును ఖండించినను రసరత్నహారమున శివరామ పండితుడు శ్రద్ధను, భక్తిరసాయనమున మధుసూదనుడును, ఉజ్జ్వలనీలమణియందు రూపగోస్వామియు లేవనెత్తిరి. రుద్రటుడు ప్రేయోరసమును ధనంజయుడు అక్ష మృగయారసములను, భానుదత్తుడు మాయారసమును ఉద్భావనచేసిరి. భోజదేవుడు ఉదాత్తరసము లేక ఊర్జస్విని ఉద్ధతరసమును నిరూపించెను. మధురరసమును పలు వురు స్థాపించిరి. అనుయోగద్వారసూత్రము వ్రీడనకరసమును చెప్పును. శ్రీచైతన్య దేవుని శిష్యుడు కవికర్ణపూరుడు ప్రేమరసమును ప్రతిపాదించెను.

భావము లన్నియు రసములుగావచ్చు నను నభిప్రాయము లొల్లటునితో మొదలై రుద్రటునితో పెరిగి భోజదేవుచే —"రత్యాదులు అతిప్రకర్ష కలుగుచో రసము లయినపుడు హర్షాదు లేమి యపరాధము చేసినవి? (శృంగారప్రకాశ") అని అనిపించెను.

ఇంకొకటి. రసమాత్ర మానందజనక మను ప్రాచీనుల యభిప్రాయముగూడ నిటీవలివారి గ్రంథములలో రసకలికా, శృంగారదర్పణ, నాట్యదర్పణ ములందు అంగీకరింప బడలేదు. మధుసూదనసరస్వతి భక్తిరసాయనమందు రెండవఉల్లాసమున సాంఖ్యము ననుసరించి వివిధరసానుభూతిలో తేడాగలదని అనెను.

భరత నాట్యశాస్త్ర సంగ్రహము:- సంస్కృతమునందలి నాట్యవేదమును శ్రీమాధవ రామశర్మగారు సంగ్రహించి శ్రీమదభినవగుప్తపాదుల మహాభాష్యముతో తెలిగించిరి. వీరిదివరకు రసగంగాధరమును, ప్రతాపరుద్రీయమును, ధ్వనిసారమును, కావ్యప్రకాశమును, అలంకారసూత్రమును, వక్రోక్తిజీవితమును, తెలుగున రచించుట జేసి ప్రకృతనాట్యవేదమును గూడ తెలిగింపదగినవారని వేరచెప్పవలసిన పనిలేదు. తెలుగుసేతలో దేనికష్టము దానిదేకాని, దీని తెలుగుసేత మాత్రము తెలిగించు వారికి మాత్రమె తెలియగలయది. శ్రీ మానపల్లి రామకృష్ణకవిగారు దీనినెంతతొలచి అచ్చొ

త్తించినను అచటనచట నింకను మసకగ సేయుచున్నది. దీని నవగాహన మొనరించుకొను టకు ముందు వెనుకలు కూర్చుకొని సమన్వితి చేయగల డేగచూపు కావలెను. ఇంతియ కాదు; శ్రీ మదభినవగుప్తపాదుల ప్రత్యభిజ్ఞాదివాదములనేస్తము ఉండవలె. ఈసామగ్రి కంటె ఎక్కుడే గల శ్రీమాధవరామశర్మగారు దీనిని మనకొసగి ఆంధ్రసరస్వతీశరీర మును బలిష్ఠమొనరించిరి.

చదువరు లలంకారశాస్త్రవ్యాఖ్యాతల నుండి కవుల భావనాశక్తినే గాక విషయమును విశదముగా విపులీకరించుశక్తిని గూడ కోరుకొందురు. వీరిలో భావనాశక్తిని మించిన విపులీకరణశక్తియు, విపులీకరణశక్తిని మించిన భావనాశక్తియు కలవు. "అందరు వత్సరాజులు కారని" శ్రీహర్షుడనినట్లును "అందరును.......కాళిదాసులుకారు" అని అభినవుడనినటులును, "అందరు అభినవులుకారు" అని శ్రీమాధవు లందురు. తాము అభినవులే అయిపోయినంతటిది వీరి భావన. ప్రాతిశాఖ్యము నందలి వీరి యీ వాక్యములు గమనింపగగినవి—"ఒకప్పుడొకపంక్తి భావము గోచరము కాక దినము దినములు గడచినవి. ఏకదా భావాలోచనముతో నున్నప్పుడు........వచ్చి తెలియజెప్పినట్లు భావించితిని. తెలిసినట్లుండ వ్రాసెడి వాడను................ఏమి వ్రాయుదునో అభినవుడే యెరుంగును............అక్కడక్కడ అభినవుల భారతీపంక్తులు లేకపోయిన అభినవపంక్తులు వ్రాయుటకుత్సుకపడిన నా యభినవభావ భావితమయిన చిత్తరీతి యని నాకుగా నేనే వ్రాయుటయు నా కర్తవ్యముగ భావించితిని."

ఈపంక్తులలో కల్మషములేని వీరి తపస్య మనకు కనబడును. ఈ తపస్య ఇంకొకరు గుర్తింప గలయది కాదు. ప్రాతిశాఖ్యమునం దెల్లెడ నీవిషయమె ఒకభావన వెంట మరి యొక భావనగా సముద్రతరంగములవలె నిట్ట పొడుచుచున్నది.

వీరి బాస వేరు. కుంతకాభినవాదుల నిత్యమననము వలన నాకీ బాస యలవడిన దని వీరే వ్రాసికొనిరి. హేతువు కార్యము సరిగా నున్నవా యని తెలుసుకొనుట మనపని. మరియు చదువరు లా మబ్బులలో దూరి మిన్నులను మెరపులను చూడవలసి యుందురు. - 'శ్రీహర్షా!' 'శ్రీకృష్ణరాయా!' తమరీ కొబ్బరికాయల కేల కృషి చేసితి రయ్యా! అని గొణిగికొనినను వానిలోని అమృతము గ్రోలని సహృదయు లుందురా? వీరిలో శ్రీహర్షుడు—పెట్టవలెననియె కొన్నిముళ్లు పెట్టితినని 'గ్రంథగ్రంధి రిహక్వచిత్' చెప్పనెచెప్పెను. ఇటులే శ్రీమాధవులుకూడ—నా ప్రయుక్త భాషను నే నారాధించుట నేర్చుకొంటిని. ఇది నా తపస్య-అని చెప్పుచున్నారు. ఇక మనకేదిదిక్కు? వీరిది మాత్రము నారికేళము కాదు. మరి ప్రబంధమును కాదు. ఇదియో శాస్త్రము. ఇది ఒకక్రొత్త సాహిత్య శైలి. మనము గుణలుబ్ధులమేని రచయిత మనస్సులో దూరుదము. దీని చదువను భావింపను మనమె అలవాటు పడినసరి!.

వీరుయేయే విషయములందు కౌశలముచూపిరో ఆ యా విషయములను మరియొక పోకగా ప్రాతిశాఖ్యము ౪౫౧ పుటలో ఉదాహరించియున్నారు. భావకులు వానిని పరిశీలింతురుగాక.

నాట్యగృహమునకు సంబంధించిన పెక్కు (పారిభాషికములవలె కానిపించు) పదముల కర్థము నిర్ణయించుటలో అభినవుడే బహువిధములుగా భావించెను. నాట్య గృహప్రతిమలను లోగడనే ఒకరు గీచి ముద్రింపించిరిగాని అవి సంతుష్టికరములుగా లేవు. రెండవసారి ముద్రించిన నేటి నాట్యశాస్త్రమున Prof. D, Subba Rao. B. E. A. M; I. E. Dean, Faculty of Technology and Eugineering M. S. University of Baroda గారి వ్యాఖ్యయు ప్రతిములును, ఆరవ అను బంధముగా పరిశిష్టమున చేర్పబడినవి. ఇందు మత్తవారణి మొదలగు క్లిష్టపదముల కర్థము విస్పష్టము. సదరు శ్రీసుబ్బారావుగారు తమవ్యాఖ్యాంతమున రచించిన;

"అభినవగుప్తోప్యనుభవలుప్తో హ్యానుమితమర్థం వితెరతి యత్ర
అభినవదృష్ట్యా సముదితమర్థం ప్రముదితబుద్ధ్యా విమృశత తత్ర"

అను శ్లోకము చదువ దగినది, ఆ యనుబంధమును వారి యనుజ్ఞతో ఇందు చేర్పతగి యున్నది. మరియు ఈ ముద్రణమున అష్టోత్తరశతకరణములయు ప్రతిములు కలవు. ఇవి చిదంబరమున నటరాజాలయము నందలివి. వీనిని గూడ యిందుజేర్పవలయును. దీనికెంతయో ధనముకావలయునని నేనెరుగకపోను. గాని, ఇది నా యభీష్టము.

వీరి శ్రమను నేను గుర్తించితిని. నేను లోటువెదల శతముఖుడను. గుణముల యెడ వాచంయముడను.

నాట్యవేదము రెండవ సంపుటమునుగూడ కొలదినాళ్ళలో చూడగలమని ఆసింతము.

Sri, M. Anantasayanam Ayyangar

Speaker : LOKSABHA

"Natyaveda is an interesting subject, but to write a treatise on that is rather difficult. The art is highly technical. You have tried tv make it as easy as possible. I hope and trust that it will be extensively used by all lovers of art. The art of dancing is spreading in the country and every girl is expected to learn both singing and dancing, The edition that you have brought out is for scholars as well as for students. I hope that it will be found useful and will adorn the library of every cultural and educational institution."

కేరల రాజ్యపాల

శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణరావు

నాట్యవేదమును కేవలవిహంగమదృష్టితో చూడగలిగితిని. నాట్యము ప్రయోగాత్మకమయిన కళ. అది శాస్త్రీయసంప్రదాయవిలసితమయినచో పురుషార్థహేతువు. కళాసంప్రదాయము లతితీవ్రతతో మారుచున్న ఈ కాలములో శాస్త్రీయగ్రంథముల యావశ్యకత ఎంతేని కలదు. ముఖ్యముగా దక్షిణభారతమున భరతనాట్యము వివిధ రీతుల నభివృద్ధినొందుచున్న ఈ తరుణములో మీ నాట్యవేదము వంటి గ్రంథములు తత్కళోపాసకులకు ఎంతేని యుపకరింపగలవు. ఇందు "రససమీక్ష నాటక మీమాంస" వంటి ప్రకరణములు నాట్యరసపుష్టికి దోహదమిచ్చునవి.

శాస్త్రపరిభాషాజటిలములయిన గ్రంథముల ననువదించుట వాటిసారమునుదీసి సులభగ్రాహ్యముగా సంగ్రహించుట మిగుల క్లిష్టమయినపని. తామివ్విధమగు కృషి యందు సిద్ధహస్తులు. ఇందుకై తమకు హృదయపూర్వకముగా అభినందనలనందించుచు "కేంద్ర సంగీతనాటక అకాడమీ" వారు చూపించిన విజ్ఞతకూడా ప్రశంసనీయమని భావిస్తున్నాను.

తాము గావించిన పూర్వపరిచయస్మరణము మా ఉభయుల ను స్పందింప జేసినది. తమ నాట్యవేదము ఆంధ్రావళి ఆమోదమును పొందగలదని విశ్వసిస్తున్నాము.

Sri, Dr. V. Raghavan, M.A., Ph. D.

Professor of Sanskrit, Madras University.

Executive Member : Sangita Nataka Akadami, D E L H I .

"Pandit J. Madhavarama Sarma, Guntur, who has already brought out in Telugu some standard Alankara works in Sanskrit, has brought to bear on the present undertaking of his — a Telugu exposition of Bharata's Natya Sastra his close acquaintance with Alankara Sastra. In this exposition he has taken the leading topics of Bharata's Natya Sastra and explained them, incorporating some of the ideas in Abhinava Gupta's commentary on the text. Some topics which are germane to drama have been left out or touched only briefly; also the treatment is although couched in a scholarly, style, it would have been of greater use to the general Telugu reader and those interested in drama if the approach and treatment had been from a broader background and in a more popular style, and with correlation to surviving examples and illustrations. But considering the pawcity of authoritative and informative books in Telugu, the author should be congratlated on the undertaking and its accomplishment."

శ్రీ ఆర్. బి. రామకృష్ణరాజు : యమ్. యల్. ఏ.

శ్రీ శర్మగారు రచించిన నాట్యవేదము చదివితిని. ఇది గొప్పగ్రంథము దీని గుణగణము వివరించుట గొప్పపండితులకును అసాధ్యము. భరతశాస్త్రముసామాన్యము కదా! శాస్త్రములలో నిది యున్నతస్థానమధివసించిన శాస్త్రము. దాని తెనిగించుటయే కాక వ్యాఖ్యానము గూడ చేర్చుట మహాపండితులకే సాధ్యము. శ్రీశర్మగారి ప్రతిభ విద్వత్త భాషాజ్ఞానము ఆంధ్రదేశమందే గాక సంస్కృత వాఙ్మయప్రపంచమున పేరెన్నిక గాంచినది. అట్టివారికార్యమున కెంతయు తగుదురు.

కట్టినవన్ని నాట్యశాలలనియు, వేషముకట్టిన వారందరు నటులనియు కట్టుదిట్టములు లేక విచ్చలవిడి చెలరేగు నీకాలమున ఈ శాస్త్రవిధులు తెలిసికొనుట యెంత అవసరమో నేచదివినంతలోనె బోధపడినది. స్త్రీపాత్రలు స్త్రీలె ధరింపవలెనన్నది నవీనసిద్ధాంతమనుకొను నీ కాలమున నది సృష్టియందే బ్రహ్మనిర్దేశ మని తెలిసికొనుట ముదావహము. శర్మగారి యీ శాస్త్రసేవ నెంతయు కొనియాడుదును.

శ్రీ వేదాల తిరువేంగళాచార్యులు

మీ నాట్యవేదము చదివితిని. మూలగ్రంథములో ప్రాతకాలపురీతినిబట్టి అతి విస్తృతముగను, కొన్నికొన్నిచోట్ల మనకు సందర్భము గోచరించని తీరులోను ఉన్న విషయములన్నియు క్రమబద్ధముగ స్వీకరింపబడుట అత్యంతమావశ్యకమని చాలసంవత్సరముల నాడె నేను తలచి యుంటిని. ఆపని మీవంటి అభిజ్ఞతముల వలన నెరవేరిన దనుట అన్నివిధములను సమంజసముగ నున్నది. అదియు మనతెనుగులో వచనరూపముననుండుట మనతెనుగుజాతికెంతయో యుపకారము. ఈ విషయములను ప్రకృతములో నాట్యాభిమానులందరును గ్రహించి యీ గ్రంథము తమ యుపయోగమునకు తీసికొనివచ్చుట ఆవశ్యకమై యున్నది.

భరతనాట్యశాస్త్రవ్యాఖ్యానములలో ప్రకృతము సమగ్రముగా దొరకుచున్నదియు ప్రామాణికమయినదియు అభినవగుప్తనివ్యాఖ్యానమె. దానిని మీరు చక్కగా గ్రహించి దానియభిప్రాయములను గూడ కూర్చుటవలన విశేషమును తెలియగోరువారు తమయాశయసిద్ధికెంతయు సంతసింతురు. కొన్నిపదములు, పదార్థములు, కొన్నింట నానాభావవికల్పములు ఇవి యన్నియు సావధానముగా తెనుగున వివరింపబడియున్నది. చాలఆవశ్యకము చాలమందికి దురవబోధము అవశ్యబోద్ధవ్యమయిన దీని మీరు బాగా గ్రహించి నెరవేర్చుటను నేనెంతయో అభినందింతును. అధ్యేతలకీ నాట్యవేదపు మార్గము నిష్కంటకముగను సుగమముగను చేయబడినది.

నాట్యవేదప్రవర్తకులలో పితామహమహేశ్వరులె యుండి మాధవుడు లేని కొరతను మీరు తీర్చితిరని నేను మనసార సంతృప్తిపడుదును.

శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయణః

వితరతు శివ శ్చరణయుగ
చలన జగచ్చాలనపటురాయుస్తే
మా ధ వ రా మ సు శర్మణే!
జమ్ములమడకాన్వవాయశీతాంశో !

అమలిన తారకా సముదయంబుల నెన్నను, సర్వవేదశా
స్త్రముల యశేషపారము ముదంబునఁ బొందను బుద్ధిబాహువి
క్రమమున దుర్గమార్గజల గౌరవ నాట్యసరస్వతీ సము
ద్రము దరియంగ నీదను విధాత్రున కైనను నేరఁబోలు నే

మున్నొక డభినవగుప్తుం డెన్నఁగఁ దా నీఁడె మతమహేశు డధికుఁడై
నిన్నెన్నవలయు నేటికి నన్నా! తెలుగుల దెసన్ దయాపరు డౌచున్

శ్రీ మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి

అమరీ గానసుధాఝరీ పరిమళాహ్లాదానుసంధానవి
భ్రమమై, శాశ్వతచేతనాత్మకకళార్ద్రింబైన శ్రీనాట్యవే
దముతో మాధవరామశర్మ రసగుప్తబ్రహ్మమై తెల్గులో
కమునందొక్క నవీనసృష్టి మెఱుఁగెక్కన్ జేసె సంతుష్టిగన్

శ్రీ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు

ఉభయసంధ్యాతాండవోల్లాస శివపర బ్రహ్మచిత్తమున భావన మెలంగి
పరమనిష్ఠా వికస్వర దివ్యభరత సంవిన్మూర్తికరుణ నావిర్భవించి
అభినవగుప్త శైవాచార్య బహువిధవ్యాఖ్యాపరిష్కార మవఘళించి
సౌందర్యముగ్ధ ప్రసర్పదాశ్చర్య రసికశేఖరుల నమస్కృతుల నంది

అవని దిరుగాడు నాట్యవేదాప్సరఃప
యోజముఖి సర్వదర్శనయోగ్యతరుణ
మాధవానీతశృంగారమహిత యగుచు
చవులుగొని తెన్గుపొలముల సంచరించు

శ్రీ కరుణ శ్రీ

భరత ప్రశంస

లీలాతాండవలోల ధూర్జటి జటాళిందోర్మిమాలా చల
ద్బాలేందూజ్జ్వల నాట్యశాస్త్రరచనా పారంగతప్రజ్ఞు స
ర్వాలంకారిక మార్గదర్శకు; నసుందానందమందాకినీ
శైలేంద్రుఁ, రసరాజ్యధుర్యు భరతాచార్యుఁ బ్రశంసించెదన్

నాట్యశాస్త్ర ప్రశంస

సరసోదాత్తము, భావపూర్ణము కళాసామ్రాజ్య, ముచ్చైర్గుణా
కర, మౌచిత్యనిధాన, మార్షము, సలంకారాఢ్యముఁ, దేవతా
పరిషచ్ఛ్రాత్రుపయజ్ఞ, ముల్లసిత సప్తత్రింశదధ్యాయ మౌ,
పరమామ్నాయము భారతీయ మలరుఁ బ్రత్యక్షగ ధ్యేయమై

అభినవగుప్త ప్రశంస

శ్రీకాశ్మీరము పొంగి పొంగి పులకించెఁ నీదు పాదాబ్జముల్
సోకఁ; కుంకుమపూలతోటలు శిరస్సుల్ వంచె నీముందు, ని
న్నాకాంక్షించె రసాత్మ, నిన్ వలచె నాట్యంబున్ మహాశైవ; మా
లోకం బంతయు లోచనంబయి సమాలోకించె నీ రూపమున్

అభినవభారతీ ప్రశంస

ధ్వన్యాలోకము కన్ను లెన్నుదుట గుప్తంబై తగన్ వై మషీ
ధన్యం బుజ్జ్వలమైన దార్శనికమూర్ధన్యంబు మాన్యం బసా
మాన్యంబైన మహాస్వాకం దభినవంబై, నాట్యసర్వస్వమౌ
కన్యాలోకము నేలుకొన్నది జగత్కల్యాణకాశ్మీరమై

మాధవ ప్రశంస

యన్మహోపన్యాస తన్మయత్వమ్ములో పొంగిపోయినది త్రైలింగభూమి
యద్వక్త్రవీణ దివ్యధ్వనియద్గంగయై పర్వులెత్తినది సౌపహ్వవాణి
యత్కృతుల్ కళ్యాణసత్కృతుల్ గాను వేళ నృత్య మొనర్చె సాహిత్యలక్ష్మి
యద్యశోలత సంసదుద్యానముల, బూచె కొల్ల కొల్లగ మంచి మల్లె పూలు

అతడు నవరసగంగాధ రాద్యనేక
సార సారస్వతాలోక చక్రవర్తి
"అభినవానందభరత" భావార్ద్రమూర్తి
రస పథ విహారి మాధవ రామ సూరి

స్వసంవాదము

"సర్వత్ర భావపటలేన విజృమ్భమాణ
విచ్ఛేద శూన్యపరమార్థ చమత్కృతిర్యా
తాం పూర్ణవృత్త్యహమితి ప్రథనస్వభావాం
స్వాత్మస్థితిం స్వరసతః ప్రణమామి దేవీం"

శ్రీ భరతముని నాట్యశాస్త్రసంగ్రహమయిన ఈ నాట్యవేదమును ఆంధ్రములో నిరూపింపవలెనని నాకుగా నేనె చిరకాలముగా సంకల్పించితిని. విశిష్టసారస్వతేయులు కల యొక సమితిలో అచింతితప్రాయముగనె నేను నాట్యనాటకసమారంభోపన్యాస మొనరించుట, బహుచింతితార్థముగ పూర్వమె హృదయసంక్లృప్తమయిన నాట్యవేదము వెలయింపజేయుటను నేనుగా పలుకుట సహృదయులకు సంతోషమె యయినది. నా నిరంతరచింతా తంతుస్యూత నాట్యార్థము గుర్తించి శ్రీబందా "ఓం" పలికెను. నేను 'శ్రీ'చుట్టితిని. భారతప్రభుతా సంగీతనాటక అకాడమీ పురస్కృతిని నాట్యవేదము పొందుట "కలాక్షేత్ర" వ్యవసాయఫలము. కలాలాలిత లలితహృదయుల భావనాట్యము సచేతోహృదయసంవాదసుందరిత నాకు నిత్యచేతన. బహుశ్రుతుల ఆమోదముద్ర వలయుట దేహలీసూక్తి కావున సహృదయబహుశ్రుతులు శ్రీరాఘవన్ నాట్యవేద ముపకారి కృతి యని భావించి అకాడమీసంభావనము సముచిత మనిరి. శ్రీసాంబమూర్తి జో ననిరి. అభిజ్ఞు లూరీకరించిన బహుజ్ఞవచోభాగములను నేను జొదల వహింప గలను. అకాడమి అధ్యక్షులు ఆదరమున నన్నింతచేసిరి. సర్వము సంభావించు కొని ద్వితీయభాగము నివేదింతును.

శ్రీమదభినవుడు స్వాత్మప్రత్యయముకల కృతిసుకృతి. సర్వతోదిక్కమయిన ఆతని విశేషమును అభినవదర్శనముగా నిరూపింపవలెనని స్వాస్థ యున్నది. కాని యభినవుడు

పూర్ణవ్యాకరణావగాహనశుచిః సత్తర్కమూలోన్మిష
త్ప్రజ్ఞాకల్పలతావివేకకుసుమైరభ్యర్చ్య హృద్దేవతాం
పీయూషాసవసారసుందర మహాసాహిత్య సౌహిత్యభాక్
విశ్రామ్యామ్యహమీశ్వరాద్వయకథాకాంతాసఖః సాంప్రతం

అని యనగలవాడు. నేనిట్టి విషయముల నెట్లు కలవాడను కాగలను? అయినను "యత్నః కృతః". షడర్థశాస్త్రశాస్త్రి అభినవుడు షట్ప్రజ్ఞావిలాసుడె. కాని అతడె లోకవిలోకనమున శాస్త్ర కాదలచ లేదు.

"యాతాయాతాః స్థితాః కేచిదజ్ఞా మత్సరిణః పరే
సందిగ్ధాః కేపి కిం బ్రూయాం? శ్రోతారో యదనాగతాః"

అనినాడు. అభినవబోధాదిత్యప్రసారము పొందిన సకలవిషయములును సకలములు. అభినవుని నేను అంతట వ్రాయలేకపోయితినో! అవికలముగా సకలముగా ననుట నా ఆస్థారసము. దుష్ప్రవేశము సుప్రవేశ మొనర్చికొనియు నింత కాగా నింతింత వ్రాయజాలనైతినని నా హృదయము నాకు తెలియ జెప్పును. శ్రీ జయరథు డనినట్లు;

"యోఽధీతీ నిఖిలాగమేషు పదవిద్యో యోగశాస్త్రశ్రమీ
యో వాక్యార్థ సమన్వయే కృతరతిః శ్రీ ప్రత్యభిజ్ఞామృతే
యస్తర్కాన్తర విశ్రుతి శ్రుతతయా ద్వైతాద్వయజ్ఞానవిత్
సోఽస్మిన్ స్యాదధికారవాన్ కలకలప్రాయం పరేషాం వచః"

అభినవాత్మప్రత్యయ మస్మాదృశుడు అందుకొనుటలో వామనుడు. "ఒకడవై యిది యిట్లు ఎట్లు వ్రాసితి" వని శ్రీయుతు లనిరి. సుహృదయుల భావ సన్నిధి నా నిధి. అందరు నాకు పెన్నిధి. స్వసంవాద స్వస్పంద సుందరులు నన్ను నాట్యవేదమును మన్నించుటను "శృణోతు లోకః" భరతాభినవవేదము ప్రకృతము వలయునని కావలయు వారనిరి. నేనిట్లు ప్రక్రమించితిని. స్వసంవాదమోదము కల నేను శ్రీమదభినవసూక్తి నివేదింతును.

"సంతోఽనుగృహ్ణీత! కృతిం తదీయాం
గృహ్ణీత పూర్వం విధిరేష తావత్
తతోఽపి గృహ్ణాతు భవన్మతిం సా
సద్యోఽనుగృహ్ణాతు చ తత్త్వదృష్ట్యా"

మాధవరామ శర్మ

నాట్యవేద ప్రాతిశాఖ్యము

ప్రాతిశాఖ్యము

ఈ నాట్యవేదమున కిది ప్రాతిశాఖ్యము. భరతముని నాట్యశాస్త్రము నాట్యవేదము. భరతసంహితము షట్సహస్రి యని ప్రసిద్ధి యున్నది. ఈ నాట్యవేదములో కంఠధారణయోగ్యము లయిన భరతుని శ్లోకము లున్నవి. కతిపయములు విశిష్టములని యనుసంహితము లయినవి. శిష్టముల తాత్పర్య మంతయు నవికలముగ నిందున్నది. ఈ నాట్యవేద మేవంప్రఖ్య మగుటలో, భరతగ్రంథ వివృతికర్త అభినవభారతీబ్రహ్మ శ్రీమదభినవగుప్తపాదుడు సర్వహేతువు. అభినవుడె నాట్యవేదవ్యాసుడై నాట్యవేదమును వేదాయిత మొనరించినాడు. అభినవభారతి నాట్యభాష్యము. అవికలముగా సకలముగా అభినవభారతి యీ నాట్యవేదములో నాంధ్రభాషాభాషితమయినది. ఇందు ప్రధానరూపధేయములతో సంకేతితము లయిన యవాంతరవిషయము లనేకము లున్నవి. అసంకేతితము లయినను స్వసంకేతసిద్ధములుగా పరశ్శతము లున్నవి. కృతప్రవేశు లకృతకబుద్ధివిభవు లాసారితచిత్తప్రసారులు కాగలరు.

౧. నాట్యవేద సముదయము

నాట్య మనునది రసస్వభావము. నాట్యమె వేదము. బ్రహ్మయె మొదట దీని ప్రవర్తింప జేసెను. నాట్యము వేదముల నుండి యావిష్కృత మయినది. పరమ పురుషార్థము నాట్యవేదప్రయోజనము. తదభిలాషు లంద రిందధికారులు. ఈ నాట్యవేదము భరతభావదర్పణము. అభినవభారతీప్రాణము. నాట్య నయ వినయ వినేయము. ఒకప్పు డాత్రేయాదిమునులు భరతుని సన్నిధిజేరి "నాట్యవేద మెవరి కొట్లుదయించిన" దని యడిగిరి. నాట్యము శిష్టప్రామాణికము. భరతు డాచార్య దభిజ్ఞుడు. నాట్యవేదకథ చెప్పినాడు. వీరుపదేశయోగ్యులని భరతుడు భావించి స్వవిషయవిశ్వకోశ మయిన లలితవిజ్ఞానసర్వస్వ ముపదేశించినాడు.

స్వాయంభువ మన్వంతరమున కేడవది యయిన యీ వైవస్వతమన్వంతరమున
త్రేతాయుగములో జంబూద్వీపమున లోకము సుఖితదుఃఖితమై గ్రామ్యధర్మము
ప్రవర్తించినది. గ్రామ్యధర్మ మనునది శాస్త్రవాదములు వినని జనుల దేశోచితధర్మము.
అప్పు డింద్రాదులు బ్రహ్మసమీపమున కేగి బహుజనసాధారణ మయిన క్రీడనీయక
మును నిర్మింపు మని కోరిరి. అది శ్రవ్యము దృశ్యము కావలె ననిరి. ప్రీతిపదముగ
వ్యుత్పత్తిప్రదముగ నుండుట కోరిరి. శాస్త్రమతులును నాట్యమున సుఖముగ వినీతు
లగుదురు. సార్వవర్ణిక నాట్యవేదము నిర్మింప వలెనని యింద్రుడు కోరెను. సర్వవర్గ
ముల వారు సరస సుకుమార నయమున కావ్యము స్వకర్తవ్య ముద్బోధించినప్పుడు
సరసముగా సుకుమారముగా ననురక్తు లగుదురు. ఇట్టి యీ కాంక్షను బ్రహ్మ
గుర్తించి "సర్వశ్రావ్య మయిదవ వేదము నిర్మింతు" ననెను. ఆ నవ వేదము సర్వ
పురుషార్థసాధకము. కలారమ్యముగ సర్వశాస్త్రార్థముల నిది నిరూపించును. నాల్గు
వేదము లందును నాల్గునాట్యాంగము లున్నవి. ఋక్సామయజురథర్వములనుండి
పాఠ్యగీతాభినయరసముల సర్వవిదుడు బ్రహ్మ సంగ్రహించినాడు. పాఠ్యము నాట్య
శరీరము. గీత ముపరంజకము ప్రయోగ ప్రాణము. అనంతర మభినయము పిమ్మట
రసము చెప్పుట సముచితము. పాఠ్యాదులు రసప్రవణములు. నాట్యము ప్రీతిమయము.
తద్విజ్ఞానమున వ్యుత్పత్తియు నున్నది. ఈ నాట్యవేదము శాసనప్రాణ మగు శాస్త్రము
కన్న విలక్షణము. విజ్ఞానికి ప్రాణవేదము. ఇట్లు బ్రహ్మ నాట్యవేద మావిష్కరించి
కుశలవిదగ్ధులచే దీని ప్రయోగింపుమనినాడు. దేవతలు సుఖాధికులు. ప్రయోగసమ
ర్థులు కారు. వేదవిదులు ఋషులు సమర్థులు. బ్రహ్మ భరతుని జూచి "నీకు పుత్రశత
మున్నది. ప్రయోగింపుము." అని యనగానె భరతు డానందితుడై నాట్యవేదము తెలిసి,
ప్రయోగము గుర్తించి, ప్రయోగనిశ్చయము కలుగు వఱకు పుత్రుల కధ్యాపనము చేసి
ప్రయోగము నేర్పినాడు.

భరతపుత్రుల నామము లన్నియు సార్థకములు. ఎవ రే విశేషమున సుప్రజ్ఞులో
వా రందు నియతు లయినారు. భరతుడు ప్రయోగ ముపక్రమించి ప్రయుక్తప్రయో
గము బ్రహ్మకు నివేదించినాడు. ఆ ప్రయోగమున భారతి సాత్వతి యారభటి
మూడు వృత్తులె యున్నవి. కైశికీవృత్తి లేదు. కైశికిలో నృత్తాంగహారములు రసభావ
క్రియలు సుందర మృదుల సన్నివేశరమ్యతలు కలవు. స్త్రీ లున్ననె తత్ప్రయోగము
శక్యము. "కైశికి ప్రయోగింపుము" అని బ్రహ్మ యని నాట్యాలంకారచతురలు
ప్రయోగనిపుణ లయిన యప్సరోవనితల సృజించి భరతున కిచ్చినాడు. సకలప్రయో
గమునకు కైశికి ప్రాణము. నాట్యములోని వాగంగసత్వముల చేష్టాసామాన్యము
చతుర్విధము, ఇదియె వృత్తిచతుష్టయము, కైశికి లలితసుందరము. అది లేని రూపకము
వైచిత్ర్యశూన్య మగును. వైచిత్ర్యము కలుగుటకు వికస్వరనిర్వారచమత్కార మపేక్షి
తము. అది పవిత్రతానిదానము. పవిత్రత లేకున్న శిక్షాశత మున్నను విచిత్రత రాదు.
వనిత లున్న నిజహృదయరసమున నిర్వారచమత్కార ముదయించును. కావున బ్రహ్మ

యప్సరఃకన్యాసృష్టి చేసెను. లీలావిలాసశోభాకాంతులు కల కాంతలె కమనీయత కూర్పగలరు. మునికన్య లెట్లు తగుదురు? భరతు డప్సరఃకన్యకలకు శిక్షణ మిచ్చి కైశికి ప్రయోగించినాడు. స్వాతి మునిని వాద్యవిధానమున నారద గంధర్వుని గానయోగమున నియమించినాడు. వాదకులు గాయనులు నాట్యాచార్యాధీనులై యుండవలెను. భరత నాట్యము పూర్ణప్రాయ మయినది.

ఒకప్పుడు భరతుడు బ్రహ్మను చేరి "నాట్యము గ్రహించితిని" "ఏమి చేయుదును?" అని యడిగెను. "భాద్రపద శుద్ధ ద్వాదశినాడు మహేంద్రు డసురులపై విజయము పొందినాడు. అది ధ్వజముఖ మహోత్సవము, అప్పుడీ నాట్యప్రయోగ ముచితము" అని బ్రహ్మ సూచించెను. భరతు డప్పుడు మంగల మాచరించి దేవతలు దైత్యులను జయించుటను నాట్యముగా ప్రయోగించినాడు. బ్రహ్మాదులు సంతసించి బహుమతు లిచ్చిరి. ప్రయోగ మొకవిధమున సఫల మయినది. దేవత లప్పుడు పురాకల్పములోని దేవాసురచరితకీర్తనము భావించిరి. వర్తమానకాలచరితానుకారమున రాగద్వేషాదు లుదయించును గాని ప్రీతివ్యుత్పత్తులు కలుగవు. దానవులు వర్తమాన ధర్మ కర్మ సంబంధమున భ్రమ విప్రలబ్ధులై క్షోభపడి విఘ్నము లుత్పాదించిరి. అందరు లేచి పోయిరి. నటులకు వాక్చేష్టా స్మృతి స్తంభము కలిగినది. ఈ ప్రయోగవైషమ్యమును మహేంద్రుడు గుర్తించి తన ధ్వజము పట్టి విఘ్నము లసురులు జర్జరీకృతు లగునట్లు చేసినాడు. ఆతని యా యాయుధము 'జర్జర' మయినది. భరతు డసుర కార్యము లాలోచించి రక్షావిధి నభిలషింప బ్రహ్మ విశ్వకర్మను రావించి "మహామతీ! నాట్యభవనము నిర్మింపుము" అనెను. భవనము సిద్ధ మయినది. వాస్తువిద్యావిదుడు నాట్యమండప నిర్మాణ స్థపతి కావలెను. బ్రహ్మ నాట్యమండపమును చూచి రక్షణవ్యవస్థ నేర్పఱచినాడు. సామమున విఘ్నముల దూరీకరింప దలచినాడు. "లోకపితామహులగు మీరు దేవత లెట్లో దైత్యులట్లె కావలయును. మమ్ము మీరు ఖలీకరించిరి. దేవతల యిచ్ఛానుసారమున నాట్యము నిర్మించితి రేల?" అని విరూపాక్షు దైత్యు డనెను. అది భావించి బ్రహ్మ యిట్లనెను. మీరు కోపవిషాదములు వలదు. మీరు భ్రాంతి పడినారు. నాట్యవేదము శుభ మశుభము వికల్పించునె గాని సాక్షికముగా దేశకాలపాత్రల నుపలక్షింపదు. మీ యనుభావనము కాని దేవుల యనుభావనము కాని నాట్యమున నుండదు. "త్రైలోక్యభావానుకీర్తనం నాట్యం" అంతరి యవస్థానుకరణమె నాట్యము. దేవాసురభావముల కిది యతీతము. నాట్యమున నియతలోకానుకార ముండదు. ద్రష్ట సాక్షికదృష్టి కల వా డయినచో రసాస్వాదము కలుగనె కలుగదు. కవియు నియత పక్షసంబంధి వర్ణన నిశ్చయము కల వాడయినచో నాతని కావ్యమునకు కావ్యత్వమె కలుగదు. సహృదయులు విభావాదిసాధారణ్యమున సంభావింతురు. హృదయసంవాదమున తన్మయీభావము పొందుదురు. వారి విమలహృదయదర్పణమున దేశకాలవిశేషము లుండవు. లోకబుద్ధులు కలుగవు. స్వాత్మద్వారమున విశ్వము వారు దర్శింతురు. సర్వము వారలకు సంవిజ్జాతీయము. ఈ

యుపాయసంవేదనము లేక మీరు నాట్యానుభూతి దూరు లయినారు. నాట్యము మిమ్ము ఖలీకరించిన దని యుపహసించిన దని తలచితిరి. లోకము నందుండు ధర్మా దులు సంవేదనయోగ్యములు కావు. జగములో విషయము సుఖదుఃఖమయ మయినను కవికల్పనాప్రభావమున నంతయు హ్లాదైకమయ మానందపూర్ణ మగును. కొందరి నామ గ్రహణ మేల? అని తలంతురో! నిరాధారవృత్తము దర్శింప శక్యము కాదుకద! మీ రిది మీకు ప్రత్యాదేశ మని భావింప దగదు. సుఖాదులు సంవిత్స్వభావములు. అవి యభినయోపేతములై ప్రతీతము లగును. అభినయములు రత్యాదుల యాభిముఖ్యము కలుగజేయును. సంవిద్దర్పణమున సంక్రాంతము లగును. మీకు విషాదము వలదు. ఇది హితోపదేశము. ఇది విశ్రాంతిజననము. ఇది లోకోపదేశము. ఇది వినోదకరణము. ఇది వినోదజననము.

౨. ప్రేక్షాగృహము

బ్రహ్మ సామము సఫల మయినది. విరూపాక్షాదులు సంతుష్టు లయినారు. విఘ్న మాపాదింప దలచ లేదు. బ్రహ్మ నాట్యమండప యజనము చేయించెను. నాట్యమందిరపూజ శుభార్థప్రాపకము. ఈ పూజలు సౌందర్యసంపాదకములు "శోభా ప్రధానం హి నాట్యే సర్వం" రంగదైవతపూజనము యజ్ఞసమ్మితము. నాట్యమందిర లక్షణ పూజన విజ్ఞానము దేవతలకు నుపకారి యగును. సంకల్పముకన్న నిర్మాణము జ్ఞానాపేక్షము. దివ్యుల కన్నియు మానస సృష్టితో నుపపన్నములు కాగలవు. మాన వుల కన్నియు యత్నసంపాద్యములు. ధీమంతుడు విశ్వకర్మ శాస్త్రానుసారమున త్రివిధసన్నివేశము కల్పించినాడు. వికృష్టము, చతురస్రము, త్ర్యస్ర మని ప్రేక్షా గృహము త్రివిధము. ప్రమాణమును బట్టి యిందు జ్యేష్ఠ మధ్యమావర భేదములున్నవి. మధ్యమము ప్రశస్తము. ఈ మండపములు హస్త- దండ ప్రమాణమున పదునెనిమిది యగును. మధ్యమ మండపములో నాట్యాభివ్యక్తి బాగుగా నుండును. పాఠ్యము విస్వరము కాదు. ముఖరాగము దృష్టివిశేషము సువ్యక్త మగును. వాద్యము గేయము శ్రవ్యతర మగును.

మానవుడు దేవవిధానములతో విస్పర్థింప గూడదు. భూ పరీక్ష యొనర్చి ముహూర్తము నిర్ణయించి సూత్రప్రసారము చేసి తగిన విభాగమున రంగశీర్షము రంగ పీఠ మేర్పఱుప వలెను. సర్వవాద్యములతో సర్వమంగలములతో స్థాపనము చేయ వలయును. కలావినోద విధానముల నంగీకరింపని వారిని దరిజేరనీ రాదు. రమ్య దారు శిల్పము కూర్పవలెను. శైలగుహాకారముగా నాట్యమండప ముండవలెను. నివాత మండపమునందె గీతవాద్యములు గంభీరము లగును. అచట శబ్దము భ్రమించి పరస్పర ప్రతిశ్రుతి కలదై సమారంభసంపూర్ణ మగును. నాట్యమండపమును భిత్తికర్మ చిత్రకర్మ లేర్పఱచి లతాబంధముల కూర్చి కలాసుందర మొనర్పవలెను. కలాసౌందర్యమున ధర్మ తత్త్వము ధర్మకర్మకరణములందు కలారమ్యత నిరూపించు నాట్యగృహము భారతీయ సంప్రదాయ ముద్బోధించు చున్నది. శుభ నాట్యగృహము సర్వలక్షణ సంపన్నము

-కాగా గో బ్రాహ్మణ నివాసపవిత్ర మొనరించి, దేవనతి చేసి, జర్జరము పూజించి, యుదకుంభము రంగమధ్యమున స్థాపించి, ప్రదీప్తశిఖాప్రకాశము చూచుకొని నాట్యా చార్యుడు రంగపూజన మొనరింప వలెను. కలాత్మకారంభము దైవసమారంభముతో నుండవలయుటను భరతు డనేక విధముల నూచించుచున్నాడు. ఈ సాంప్రదాయిక మయిన సమారంభము ననుసరించుటయె భారతీయసంస్కృతి మర్యాద.

3. అంగహారములు

భరతు డీ విధము సర్వ మొనరించి యనంతరకర్తవ్యమును బ్రహ్మ నడిగినాడు. "నీ వమృతమంథన మాయోజనము చేయుము" అని బ్రహ్మ యనెను. నాట్యవేద నిర్మాణావధిలో బ్రహ్మ యమృతమంథనము గ్రథించెను. అది సమవకార ప్రయోగము. సమ్యక్సాక్షాత్కారకల్పము. ఉత్సాహప్రభవ మయిన వీరరసాత్మకము. అందర కది రసనాత్మక చర్వణ మాపాదింప గలదు. భరతుడు ప్రయోగించినాడు. దేవ దానవులు హర్ష ము పొందిరి. ప్రయోగ సమయమున నందరు కర్మభావదర్శనమున సుఖాతిశయము కలవా రగుదురు. ఏకరస వస్తువుసం దేకానుసంధానము శక్యము కాగలదు. కొంత కాల మయినది. "మహాదేవున కీ నాట్యము ప్రదర్శింతము" అని బ్రహ్మ యనెను. నాట్యప్రయోగమును మొదట తెలిసిన వానికె చూపింపవలెను. నాట్యవిదుడె నాట్యప్రయోగము దర్శించుటలో నౌచిత్య మున్నది. అందరు మహాదేవ నివాసము కైలాసము చేరిరి. దర్శనావధానము కోరిరి. రూపక కవి పరీక్షకునకు ముందుగా విన్పింప వలెను. పరీక్షకశ్రవణమున కవి కార్యము కొంత సిద్ధ మగును. పరమేశ్వరుడె పరీక్షకుడు పరితోష్యుడు. రసచర్వణాత్మక మహాభోగ ప్రదుడు. పరమేశ్వరచరిత ప్రధాన మయిన "త్రిపుర దాహము" కూడ భరతుడు ప్రయోగించినాడు. పరీక్షక పరితోషమునకు ప్రయోక్తలు ప్రయోగము నిర్వహింప వలెను. మహాదేవుడు సుప్రీతు డయినాడు. ఇట్లనినాడు. "నీ నాట్యము బాగుగా నున్నది. సంధ్యాసమయములందు నేనును నృత్య మొనరించితిని. ఈ నృత్య మనాది. నీ విప్పుడు వైచిత్ర్యరహితముగ ప్రయోగించితివి. నా నృత్తముతో కూడుకొనినచో నీ ప్రయోగము చిత్రము కాగలదు. అప్పుడు భరత మను ప్రసిద్ధియు గల్గును. నీ దాన రంజన ముండును గాని యదియ చాలదు. నీ ప్రయోగవిధిలో నుద్ధతత్వ మున్నది. దేవి యాచరించిన కరణాంగహారములను కూర్చి సౌకుమార్య మాపాదింపుము." శివుడు తండు వనువాని బిలిచి "భరతునకు తెలియ జెప్పు" మనినాడు. తండువు కరణములు రేచకములు కూడిన యంగహారముల జెప్పినాడు. హరు ప్రయోగము హారము. అంగములచే నగు నది అంగహారము. అంగహారములు ముప్పది రెండన్న మాటయె కాని యవి యనంతములు. అవి కరణములచే నగును. కరణము లష్టోత్తరశత మున్నవి. ఇదియు సంఖ్యానము మాత్రమె. అవయవములలో హస్తపాదముల సమాయోగ రూప మయిన విలాసవిక్షేపము లుండును. తత్సాధనము లగు క్రియలు కరణములు. కరణమె నృత్తకరణము. నృత్తకరణములు రెండున్న నృత్తమాతృక. ఇట్టివి రెండు మూడు కూడు

కొనినచో నంగహారము నిష్పన్న మగును. కరణములు వాక్యార్థాభినయమున సుప్రయోగించు నట్లు పరిశీలింప వలెను. మునికాళ్ళపై నిలబడి కుసుమాంజలిక్షేప మొనరించుటకు వలయు నంత నృత్తము మాత్ర ముచితము కాదు. సాధారణముగా కరణముల నామములు సార్థకములుగనె యున్నవి. అంగహారముల ప్రయోగ మంతయు సామాన్యముగ నదృష్టార్థమె. అంగహారములను ప్రత్యేకదృష్టితో పరిశీలింపవలెనని భరతసంకేతమున్నది. స్వయంప్రయోగ కుశలులు గుర్తింపవలసినవి చాల గలవు. బాగుగా నవయవగతిని గుర్తించిననె యీ విషయమున సమ్యగ్విజ్ఞానము కలుగును. స్వరూపతత్త్వవిదులు కాని వా రెంత చెప్పినను ప్రయోగింప శక్తులు కారు. వారలకు నిరూపించుటయు శక్యక్రియ కాదు. ఒక్కొక యంగహారమున నియతముగా నిన్నియె కరణము లుండు నన్న వ్యవస్థ లేదు. ఎన్నియేని యుండవచ్చును. వేని ప్రయోగమున రమ్యత కలుగునో సమీక్షింప వలెను. ప్రయోగ మసంగతము కాకుండునట్లు పరిశీలింప వలెను. సర్వాకరణాంగహారము లందును యోగసాధన మున్నది.

అంగహారముల కుపకరించు రేచకములు నాలుగు గలవు. రేచన మనునది యటునిటు కదలిక. అవయవముల చలన వలనములు విన్యాస విక్షేపములు రేచకము. నానావైచిత్ర్యములు కల యీ విధానము దేవతాపరితోషమును సంపాదింప గలదు. ఆ యా దేవతల ధ్వజప్రతికృతులుగా పిండీబంధముల నిష్పత్తి యున్నది. ఈ పిండీబంధావతరణ మొక రమణీయసన్నివేశము. ఒకప్పుడు శంకరుడు రేచకములతో నంగహారములతో నృత్త మొనరించుచున్నాడు. దేవి సాభిప్రాయముగ సాభిలాషముగ చూచినది. శంకరనృత్తము సుకుమారముగ లేదు. సుకుమార ప్రయోగమయినచో బాగుండును. దేవి సన్నద్ధయై సార్ధముగా సుకుమారప్రయోగ మొనరించినది. అవియె యంగహారములు. అవియె రేచకములు. కాని సుకుమారములు. విశేషసంపత్తి సహితములు. మహాదేవుడు పరవశుడై యున్నాడు. దేవియు ప్రయోగ సమ్మ్రదిత. ఇద్దరు ప్రయోక్త లేకభావమున ప్రయోగించుట పిండీబంధ నిష్పత్తికి హేతు వయినది. దక్షయజ్ఞసమయమున ప్రహర్ష పరవశు లయిన ప్రమథులు దేవీదేవ ప్రయోగము భావించి వాద్యములు ప్రయోగించిరి. మహాదేవుడు లయతాలవశముగా నృత్త మొనరించినాడు. హృష్టపుష్టు లయిన నందిభద్రముఖాదులు "నలుగు రయిదుగురును పిండీబంధ మేర్పఱుపవచ్చు" నని భావించిరి. పిండీబంధముల నిర్మాణించిరి. ఈ నాట్యవేదములో షోడశపిండీబంధముల సంకేతము లున్నవి. ఇంక నివి బహుప్రకారములగును. ప్రధానదేవతోద్దేశమున నున్న పిండీబంధము లిచట నున్నవి. పరశివుడె ప్రధానుడు పరితోషణీయుడు. ఆతడు నిర్విశేషరూపుడు. తత్సూచకమె శివలింగాకృతి. తదాకృతి పిండీబంధము తత్పరితోషార్థము. సమూహాత్మక మయిన యొకానొక ప్రయోగమున సవిశేషవిన్యాస విలాసము మన బుద్ధి యందు ప్రవేశించును అప్పటి యాస్వాదానుభవమున గోచరించు ఆకృతివిశేషమె పిండీబంధము. వీని యన్నిటి భావనావ్యూహములో మహామహేశ్వరుడె వ్యక్తస్వరూపుడై గోచరించును. వీని యందనంత-

సంపత్తి నాంతరీయకముగా గలిగిన గలుగ వచ్చును. నర్తకీప్రవృత్తి లౌకికముగ గోచ రింప వచ్చును గాని యది యంతయు దేవతాపరితోషణ ఫలకము.

"యత్కించిల్లాస్య మేతేన దేవీ తుష్యతి నిత్యశః
యత్కించిత్తాండవం తేన సోమః సానుచరః శివః"

లాస్యమున దేవి సంతసించును. తాండవమున సానుచర సోమశివుడు సంతసించును. ఇది యంతయు నలౌకికరూపాంతరము పొందును. ఇది నాట్యసముచితభావము. ఇంతే కతిరిక్తముగ నేమేని పలికిన నది యంతయు మానవ జీవికాపర్యవసితము, పురుషదౌరాత్మ్యము నగును. నృత్తనాట్యములకు ప్రయోజనభేదము లేదు. లక్షణభేదము లేదు. కాగా నృత్త మని యనుట వాచోయుక్తిచే ననుట. నాట్య మభినయమాణిక్య సూత్రము.

నృత్తము నాట్యమున శోభాసంపాదకము. నృత్తము కావ్య కావ్యావయవములను చేష్టావస్థాపనాత్మకము. రంజనాత్మకము. శోభానాంతరీయకముగా సచేతశ్చమత్కారకము. స్వాభావసిద్ధముగా నృత్తము సర్వాభీష్టము. వివాహ ప్రసవావాహ ప్రమోదాభ్యుదయములలో నిది వినోదకరణము. ఒకప్పుడు శివుని సంధ్యా నృత్తసమయమున నారదుడు శివచిత్తుడై గాన మొనరింప శివుడు సంప్రీతుడై అభినయసంపత్తితో తాండవ సమాయోజన మాదేశించినాడు. ఇట్లు నృత్తారంభముగా తాండవ మావిర్భవించినది. తాండవము రూపించు కావ్యము దేవస్తుతి నాశ్రయించును. నిర్భర పరిపూర్ణ శృంగారరసమున తాండవము మసృణ మగును. నృత్తము సప్తకృతి. నృత్త మొనరించు నర్తకి రంగము ప్రవేశించి విశిష్టముగా నభినయము భావించి స్వసంవాద సంపాదన సమాసక్త కావలెనె కాని సామాజిక సంతర్పణ సంతుష్ట యగుట సమంజసము కాదు. రంగమున నర్తన మొనరింప వలసిన వనితల సంఖ్యలో నియమ మున్నది. నృత్తమున గూడ పిండీబంధము లున్నవి. ఈ పిండీబంధప్రకారములు సంప్రదాయమున విచ్ఛిన్నప్రాయములుగ పొడగట్టును. అనేకములలో నివి సంకీర్ణములు వ్యాకీర్ణములు నయినవి. అనవధాను లశ్రద్ధధాను లుద్ధరింపరు. సావధానులు సావధాను లగుట సమంజసము. వాద్యప్రాధాన్యమున నృత్త ముండునప్పుడు యథాసంభవముగా వైచిత్ర్యము ప్రదర్శింప వలెను. కాని వాద్యవైచిత్ర్యము కావ్యార్థమున నియతము కావలెను. కావ్యార్థ నియంత్రిత వాద్యవైచిత్ర్యమె శోభాసంపాదకము. గీతాచార్యులు వాద్యాచార్యుల కర్తల మెన్నడును కారు. ఈ నృత్త మంతయు దేవదేవ మహాదేవ స్తుతినిమిత్తము. తత్పరితోషమె తత్ప్రయోజనము. వ్యాపత్తి రహిత మయిన శృంగారము సుకుమారము. దేవీదేవ శృంగారము సుకుమారము. ప్రయోక్త లట్టి పట్టుల నృత్త మాయోజనము చేయుట యుక్తము. నృత్త ప్రయోగసమయ సమీక్షయు యుక్తము. కావ్యము దంపతుల కామసంశ్రయార్థాశ్రయముగా నుండునేని మదనాశ్రయ నృత్తప్రయోగ మావశ్యకము. దంపతులు దూతీవచన మాకర్ణించు నప్పటి ప్రహర్షమున నృత్త మున్నది. కాంతుని సన్నిధిలో స్వాధీనభర్తృక నృత్త మొనరిం

చును. వాసకసజ్జిక యభిసారికలు నృత్త మాచరింప వచ్చును. వసంత చంద్రోదయ శోభాభావనములో నృత్త మున్నది. ఇట్లౌచిత్యాపేక్ష మయిన నృత్తమె శోభా జనకము.

ఖండిత విప్రలబ్ధ కలహాంతరిత ప్రోషితభర్తృకల విషయమున నృత్తము తగదు. కాంతసమాగమ సముచితోపాయ పర్యాలోచన వ్యాపారమున నృత్త ముచితము కాదు. నృత్తవ్యతిరేకములను వ్యుదాహరణముల గుర్తింప వచ్చును. స్వకంఠవచన మనపేక్షితము.

నాయిక ప్రసన్నహృదయ స్వాంగశోభ నుపలక్షించి సర్వాంగములందు నృత్త మనుగతము చేసికొన వచ్చును. ప్రియు డసన్నిహితు డయినను నాయిక యాస్థాబంధాతిరేకము కలదేని నృత్త మనుచితము కాదు. దేవస్తుత్యాశ్రయ విషయసిద్ధిలో నుద్ధతము లయిన మాహేశ్వరాంగహారములు, స్త్రీపురుషాశ్రయ శృంగారసంబద్ధ గాన మున్నప్పుడు లలితములగు దేవీకృతాంగహారములు నృత్తసహితములు సముచితములు.

"మహేశ్వరస్య చరితం య ఇదం సంప్రయోజయేత్
సర్వపాపవిశుద్ధాత్మా శివలోకం స గచ్ఛతి"

శివప్రీతికై నృత్త మొనరించుట పాపవిశుద్ధి నిచ్చునని, శివలోక మందించు నని శివ భావము కూర్చునని నాట్యరహస్యము. నాట్యము చెప్పు మని మును లడుగ భరతుడు మహాఫలము నృత్తము నివేదించెను. నృత్తవివేకమున వారు నాట్యము గుర్తించిరి. గురు వుపదేశించిన విషయమును శిష్యుడు స్వహృదయసంవాదమున సామర్థ్యము కలిగి సంతుష్టు డగుట సముచిత మయిన శిష్యసంపత్తి.

౫. పూర్వరంగము

మునులు తత్త్వాభినివేశము కలవారై పూర్వరంగము తెలియ గోరిరి. మొదటనె ప్రయోగించు రంగప్రయోగము పూర్వరంగము. ఇది పారమార్థికము. ప్రయోగసంపత్తి కుపకరణము. ధూపవిలేపనాదికము వలె నిది దేవతాపరితోషణ ఫలకము. పూర్వరంగాంగము లనేకములు కలవు. వాని యనుసరణ మావశ్యకము. ఎచటనో నిరూపింప వలసిన వాని నిచటనె నిరూపించుట తంత్రభావానభిజ్ఞుల కామోద మీయను. రంజకవర్గమున గీత మావశ్యకము. పురుషుడు సలక్షణముగా గాన మొనరింపవచ్చును గాని వనితావిరహిత మయిన యీ ప్రయోగము సుఖావహము కాదని సూక్తి. గాయనీగాయన సమావేశము సుందరము. అంగప్రయోగమున దృష్టప్రయోజనము పరిచూచుకొని యనంతర మదృష్టార్థముల ననుసరించుట యుక్తము. రమణీమణుల కుపకరణము లయిన శయన విరచనాదికములలో నంగరంగ భోగసామగ్రిలో నుచితము లయిన రమణీరమణుల యభిప్రాయములు విచిత్రాకృతి నుండుట యీ యంగసంగములో నున్నది. ఇట్టి వీని సుకుమార గీతపాఠ్యాభినయ యోగమున నొనరింప వలయును. మహాదేవునకు మహాదేవితో పరిచయాత్మక మయిన చరిత మంతయు శృంగార